

KAJ SPADA V STAREJŠO KNJIŽEVNOST DO PISANIC?

Zanimata me dve vprašanji. Prvič, katera besedila in kateri književni žanri pred začetkom 19. stol. spadajo v koncept književnosti (katere tipični predstavniki so Shakespeare, Goethe, Prešeren, Dostojevski, Cankar, Jančar ipd.)? Odgovor bi moral biti preprost: to so besedila, ki ustrezajo definiciji književnosti. Problem nastane, če ni dovolj dobre definicije. Drugič, zakaj katekizmi, teološke razprave, cerkvene drame in slovnice spadajo v koncept starejše književnosti, ne pa v koncept novejše in sodobne književnosti? Zato, ker so to predhodniki leposlovja? Ker je bilo v nacionalističnem 19. stol. treba dokazati dolgo literarno tradicijo; ker je tako pri Nemcih; ker je pouk književnosti zrasel iz pouka gramatike in retorike, ki je obravnavala vse književne žanre?

slovenska književnost, literarna teorija, literarnost, 16.–18. stol.

I was interested in two questions. The first: prior to the 19th century, which texts and which literary genres were embraced by the concept of literature (typical representatives of which are Shakespeare, Goethe, Prešeren, Dostoyevsky, Cankar, Jančar, etc.)? The answer should be simple: these are texts that fit the definition of literature. But a problem arises if we do not have an adequate definition. The second question: why do catechisms, theological debates, church plays and grammars belong under the heading of old literature, but not of new or contemporary literature? Because they were literature's predecessors? Because in the nationalistic 19th century it was necessary to point to a long literary tradition; because that is how it is in Germany; because the teaching of literature grew out of the teaching of grammar and rhetoric, which discussed all literary genres?

slovene literature literary theory, literariness, 16th to 18th centuries

Naslov je preambiciozen, dal sem ga ob prijavi na simpozij. V resnici se sprašujem, ali znamo navesti kriterije, po katerih določena besedila in literarne vrste/žanre uvrščamo v koncept starejše književnosti kot književnosti, druga pa omenjamo zgolj kot ilustracijo intelektualnega obzorja danega časa. Ne zanima me časovna razmejitev starejše od nestarejše, ampak literarnost. (Čeprav sta vprašanji bistveno povezani, ker s premikanjem časovne meje premikamo nabor in vrste besedil.) Kako to, da pri »starejši« književnosti obravnavamo tipe besedil, ki jih pri »novejši« in »sodobni« ne več – molitve, pridige, katekizme, cerkvene pesmi, slovnice, enciklopedije itn.? Ali so *Brižinski spomeniki* književnost? Ali so Trubarjev *Katekizem* – prva slovenska knjiga –, stare cerkvene pesmi, *Škofjeloški pasijon*, lekcionar *Evangelija inu listuvi*, Bohoričeva in Pohlina slovnica, pridige Sveto-

kriškega, to in ono *Čebelarstvo*, *Babištvo*, *Kuharske bukve*, Valvazorjeva enciklopedija Kranjske in podobno (sploh) književnost? (Da tovrstne tekste štejemo za književnost, ni nobena slovenska posebnost, je pa zanimivo, da se Kosova *Primerjalna zgodovina* začne s Pisanicami.) Če spada naštetu v književnost, zakaj ne štejemo v književnost sodobnih pridig, spovednih obrazcev, katekizmov in pasijonov, da ne govorim o sodobnih babiških in kuharskih bukvah? In obratno, če današnji katekizmi itn. niso leposlovje, potem tudi Trubarjev ne bi smel biti. Ali imamo dvojne kriterije? Ali ne znamo definirati književnosti? Mislim, da sta oba odgovora pritrtilna, kar bom poskusil argumentirati.

Odgovor na začetna vprašanja bi moral biti načeloma preprost: 1) definirajmo pojem književnosti in poglejmo, ali teksti ustrezajo definiciji. Kadar se nam definiranje ne izide, 2) po navadi poskušamo uvesti nov pojem, ki bo manj problematičen; tako bomo najbrž rekli, da je treba razlikovati med slovstvom, književnostjo in literaturo. Če se tudi to ponesreči, bomo manj problematičen pojem iskali v tezi, 3) da so imeli v starih časih drugačen pojem književnosti in da so za tiste pojme *Brižinski spomeniki* itn. pač književnost. 4) Naslednja predelava problematičnega pojma bo vrednostna – namesto vrstnega pojma književnost bomo uvedli vrednostnega: *Brižinski spomeniki* in *Škofjeloški pasijon* so literatura zato, ker so kvalitetnejši od današnjih pridig, spovedi in pasijonov ali ker so prvi, zaradi časovnega primata torej. To so najbolj standardni odgovori, ki jih dobim od kolegov in od študentov, vendar mislim, da so vsi ponesrečeni. Potem, ko bom nakazal njihovo ponesrečenost, bom poskusil najti dejanske razloge, ki nas vodijo v uvrščanju starih besedil v književnost.

1) Začnimo s prvim odgovorom in definirajmo književnost. Vemo, da ima ta beseda več pomenov; zanima nas tisti, ki ga rabimo pri pouku in raziskovanju književnosti in katerega tipični predstavniki so teksti Puškina, Prešerna, Šalamuna, Dostojevskega, Jurčiča, Jančarja, Shakespearja, Cankarja, Jovanoviča ipd. Z definicijo mislim na t. i. realno definicijo, navajanje genusa in specifike, ki jo morajo imeti vsi člani pojma in zgolj oni: s to definicijo bi morali odbrati zgolj in hkrati vsa literarna dela, izključili pa bi neliterarna. Najbrž že slutimo, da se bo zataknilo pri specifikah, ki bi morala opraviti opisano nalogo. Če specifična lastnost obstaja, potem bo najbrž podana v leksikonih, enciklopedijah, učbenikih, razpravah itn., in sicer bo povsod podana ista specifika. Toda ti literaturo definirajo različno, naštevajo različne lastnosti, ki naj bi štele kot specifične – katera definicije je torej prava? Dve različni definiciji referirata na različne tekste; npr. če imava vi in jaz različni definiciji, bova nasprotnih prepričanj glede tega, ali je npr. Kafkov *Proces* literatura. Na hitro poglejmo različnost treh takih definicij (zanimivo, da večina specifiko išče v lastnostih besedil, ne pa v učinkih ipd.) v *SSKJ, Leksikonu Literatura* (2009) in povsem naključno izbranem tujem leksikonu *Slovník literární teórie* (Valčík 2006). *SSKJ* je definiranje književnosti preložil na umetnost, rekoč »umetnost, ki ima za izrazno sredstvo jezik«, umetnost je »ustvarjanje del estetske vrednosti«, estetskost

pa je lepota – literatura je torej pisanje lepih besedil. Valčik že drugače: za specifiko ne izpostavi lepote, ampak estetsko funkcijo in konotativnost oz. pomensko odprtost. *Leksikon Literatura* v geslih Literatura in Literarnost našteva isto kot Valčik, potem pa še pet/šest drugih lastnosti: odklon od običajnega jezika, večpomenskost, konotativnost oz. asociativnost, zgoščenost, avtoreferencialnost, poetično funkcijo, fikcijskost, neuporabnost za neposredne življenjske potrebe, estetsko uživanje.¹ Kaj je torej prava definicija oz. specifika/specifike književnosti?

Iz zadnje definicije lahko izluščimo drugi problem definiranja književnosti: definicije po navadi izpostavijo kopico lastnosti, vendar ne povejo, ali morajo biti prisotne vse ali le nekatere ali zadošča že ena lastnost. Problem ni dlakocepski, ampak je ključen. Zakaj? Prvič, ker je število besedil, ki jih definicija lahko zajame, obratno sorazmerno s številom definirajočih lastnosti. Če zadošča ena specifična lastnost, da je tekst literaren, je število literarnih del enormno (lahko bi se hvalili z milijoni slovenskih literarnih del), če jih mora biti sedem hkrati, pa zelo majhno (morda kakšnih tisoč kosov slovenske literature). Ti dve definiciji, z eno ali sedmimi »specifikami« (in vse vmesne definicije), sta torej povsem različni definiciji!² Drugič, če je specifika ena, potem ta lastnost zanesljivo ni specifična za literaturo. Vzemimo npr. fikcijo, ker večini najprej pride na misel: ali *zadošča*, da je tekst fikcijski, da bi bil literatura? Ne, vici so fikcija, a za skoraj nikogar niso literatura. Ali je *nujno*, da je tekst fikcijski, da bi bil literatura? Ne, mnoge osebnoizpovedne pesmi ali avtobiografije niso fikcija, pa jih vseeno imamo za literaturo. Najbrž bo podobno z dvema lastnostma, vzemimo npr. poleg fikcije še jezikovno umetnost, ki je drugi najpogosteje omenjan kandidat. In spet lahko najdemo jezikovno inovativne in fikcijske zgodbice, npr. zafrkancije domiselnih srednješolcev, pa vendarle niso literatura. In tako dalje. Če pa je vsota lastnosti prevelika, potem izpade polno besedil, ki so za večino med nami nedvomno književna.

Zgleda, kot da klasična/realna definicija, kakršne sicer zahtevamo na izpitih, vsaj za enkrat ni na voljo. Literarni pojmi pri tem niso izjema. Zato se zadnjih 60 let uveljavlja ideja, da ljudje predmetov ne kategoriziramo na ta način, ampak po podobnosti s (proto)tipičnimi primerki (Lakoff 1990; Ziff 1999; Weitz 1999; kritika v Dickie 2000). Besedo književnost najbrž uporabljamo tako, da imamo pred očmi tipična književna dela, ki tvorijo središče pojma, ostali primeri pa se radialno oddaljujejo in so prototipom podobni v vedno manjšem številu lastnosti (t. i. družinska podobnost). Bolj ko so stran od središča, manj pripadajo danemu pojmu. Taki pojmi so torej *radialni* in *stopnjevalni*. V središču pojma književnost bi bili teksti, ki imajo čim več definirajočih lastnosti, na obrobju pa tisti, ki jih imajo malo. Za Cankarjeve simbolistične črtice najbrž lahko rečemo, da imajo poseben jezik, da so interpretativno odprte oz. večpomenske, asociativne, zgoščene, fikcijske, praktično neuporabne. Močno obroben oz. bistveno manj literaren je skoraj s kresnikom na-

¹ Tu ni prostora za razlago naštetih pojmov.

² Zamislite si, da biologi definirajo psa s sedmimi lastnostmi (kako je v resnici, ne vem), med katerimi je lastnost »štiri noge«. Če bi zadoščala ena lastnost, štiri noge, so vsi štirinožci psi.

grajeni Kovačičev roman (?) *Zrele reči* (2009): jezik ni pretirano artističen, tekst ni fikcija, nobene interpretativne odprtosti, marsikaj je čisto vsakdanje uporabno, npr. poročanje o prebrani strokovni literaturi.

Ali izhodiščni problem lahko rešimo, če literaturo definiramo kot radialni in stopnjevalni pojem? Poskusimo, kako bi tak test prestala prva slovenska knjiga, *Katekizem* 1550. Vzemimo odlomek (z njega lahko mirno sklepamo na celoto) o krščanskem verovanju iz poglavja *De vera fide in Dominum Deum nostrum* [...] (Trubar 2002: 46):

- (1) To našo pravo kerščansko vero so ty dvanaist sveti jogri našiga Gospudi Jezusa Kristusa iz Svetiga Duha inu pisma skupe zložili. Iz te se ti preprosti lahko nauče pravo vero inu praviga Boga spoznati, de ye le an sam večni, živi, vsigamogoči Bug. Oli v tim enim bogastvi so tri persone oli imena, tu ye: Oča, Syn inu Sveti Duh. Koku Oča v ti večnusti Synu rodi inu koku Sveti Duh od Oča inu Synu gre, tar ništar mane [= manj] so vkupe ane moči inu česti, tiga my na tim sveitu ne zastopimo.

Ali je prva slovenska knjiga jezikovno umetelna v smislu leposlovja? Kje je tu poetska funkcija, ali je delo interpretativno odprto oz. večpomensko, asociacijsko, fikcijsko, praktično neuporabno? V katero od klasičnih literarnih vrst ali žanrov večjega obsega spada – roman, povest, avtobiografija ...? Po mojem mnenju v nič od tega, torej naj bi ne bila literatura. Zakaj se potem pojavlja v učbenikih književnosti? Enako slabo jih bodo odnesli poljuben Trubarjev tekst, znameniti odlomek »Proti zidavi cerkva«; pa *Brižinski spomeniki* (najbrž jih z literaturo povezuje le jezikovna struktura), Valvazorjeva *Slava*, *Škofjeloški pasijon*, Vodnikove *Kuharske bukve* itn.

Ker pa iz nekega razloga vse to uvrščamo med književnost, zakaj potem ustrezni sodobni teksti niso književnost? Zakaj pri pouku književnosti 19., 20. in 21. stol. ne beremo knjig iz desnega stolpca?

<i>Brižinski spomenik</i> 2	poljubna nedeljska pridiga
Trubar: <i>Katekizem</i> 1550	<i>Katekizem katoliške cerkve</i> 1993
Valvazor: <i>Slava vojvodine Kranjske</i>	<i>Enciklopedija Slovenije</i>
Čandek, Hren: <i>Evangelija inu listuvi</i>	<i>Evangeliji in branja</i> , trenutna izdaja
<i>Kalobski rokopis</i>	pesmarica <i>Slavimo gospoda</i>
<i>Škofjeloški pasijon</i>	pasijoni, ki se danes igrajo po cerkvah
Vodnik: <i>Kuharske bukve</i>	Felicita Kalinšek: <i>Slovenska kuharica</i>

Če je odlomek (1) književnost, zakaj ustrezni odlomek (2) iz *Katekizma katoliške cerkve* (1993) ni?

- (2) Verujem v enega Boga. S temi besedami se začenja nicejsko-carigrajska³ veroizpoved. Izpoved o enem samem Bogu, izpoved, ki ima korenine v božjem razodetju v stari zavezi, je neločljiva od izpovedi glede bivanja Boga in je prav tako temeljna. Bog je eden. Samo en Bog je. [...] Trdno verujemo in z iskrenim srcem priznavamo, da je en sam resnični, neizmerni in nespremenljivi, nedoumljivi, vsemogočni in

³Nicejsko-carigrajska izpoved je podobna apostolski/jogrski, ki jo omenja Trubar.

neizrekljivi Bog: Oče, Sin in Sveti Duh. V njem so tri osebe, toda eno popolnoma enovito bistvo, docela enovita podstat ali narava. (KKC, člena 200 in 202.)

2) Če na vprašanje, ali so na začetku našeti teksti književnost in zakaj istovrstni novejši niso, ne znamo odgovoriti z definicijo književnosti, bomo najbrž segli po triku, da je treba ločevati tri pojme: slovstvo, književnost in literaturo. Na ta način spravimo *Brižinske spomenike* v slovstvo, Trubarja v književnost, v leposlovje pa Prešerna, Cankarja in Jančarja. Ta odgovor ne reši ničesar, ker ne pojasni, zakaj se zgodovina novejše in sodobne književnosti ne ukvarja s »književnostjo« in »slovstvom«, ampak le z leposlovjem. Z drugo besedo, zakaj uporablja dvojni kriterij, enega za tekste do 19. stol., drugega za tekste po tem.

3) Tretji odgovor spreminja pojem književnosti iz vrstnega v vrednostni pojem: »Literarno zgodovino zanima samo prvi slovenski katekizem, ne pa vsak« ali »Današnji pasijoni, ki se na veliki petek igrajo po cerkvah, niso kvalitetna literatura, ampak improvizacija laikov«. Odgovor je napačen, ker v resnici ne mislimo tako; po tej logiki bi nepregledno množico slabih romanov in pesniških zbirk označili kot neknjiževne, pa tega ne počnemo.

4) Tudi četrti odgovor spreminja pomen pojma: »Ampak pred 18. stol. so imeli bistveno drugačen pojem književnosti kot mi«, reši pa ničesar. Treba je, prvič, definirati »njihov« pojem književnosti, kjer bomo najbrž imeli podobne probleme kot s sodobnim. Drugič, »njihov« pojem ne more biti *bistveno* drugačen, sicer v zgornji sintagmi »drugačen pojem književnosti« ne bi uporabili besede »književnost«. Rečeno drugače, če so imeli povsem drugačen pojem, potem nam ti stari teksti sploh na misel ne bi prišli. Toda najbrž niso povsem drugačni, s Prešernom in Cankarjem jih veže vsaj dejstvo, če z nekaj rezerve uporabim t. i. institucionalno definicijo umetnosti (Danto 2000; Dickie 2000), da jim je neka institucija (literarna zgodovina, univerza, šola) podelila status literature. Ampak zakaj?

Našeti štirje odgovori so po mojem mnenju napačni, ker to niso dejanski razlogi, zaradi katerih imamo *Brižinske spomenike*, Trubarja, Valvazorja itn. za književnost, istovrstne novejše pa ne; z njimi narobe opisujemo svoj lastni postopek kategoriziranja književnosti. Kaj so dejanski razlogi za takšno kategorizacijo? Po mojem so med drugim (jih le naštevam, ne pa elaboriram): a) Tretirani so kot »predhodniki« t. i. umetniške literature (Pogačnik 1990: 9; Koruza 1991; implicitno Grafenauer 1973: 14–15; Grdina 1997: 23). b) Ker starejši, vseobsežni koncept književnosti (Erberg 1825; Čop 1831 oz. Šafárik; Trdinova rokopisna *Slovenska literatura* (ZD 5); celo Glazer 1898) zvezno prehaja v novejšega, ožjega. c) Zaradi tradicije: ker so starejši literarni zgodovinarji šteli Trubarja itn. za književnost, zato ga tudi mi. Mislim pa tudi na tradicijo filologije kot šolske discipline. Nacionalne filologije so nekako zrasle iz klasične filologije, ta pa iz pouka gramatike, retorike in poetike, kjer so gradivo jemali iz klasičnih avtorjev, med katerimi pa niso samo pesniki v ožjem pomenu besede, npr. Horac, Ovid ipd., ampak tudi politični, filozofski in

verski teksti. č) So gradivo za kulturno zgodovino – obravnave Grafenauerja (1973), Kidriča (1938), Grdine (1997) kažejo, da je univerzitetni predmet Starejša slovenska književnost precej kulturnozgodovinski predmet (Grafenauer ga sicer ni predaval). S temi teksti namreč niso počeli, kar literarni teoretiki tipično počnejo z literarnimi teksti (interpretacija, primerjalna in stilna analiza). Morda so navsezadnje morali nacionalisti v 19. stol. dokazati, da naše literature kljub vsemu ni le za en robec (Priatelj 1961: 149), ampak imamo dolgo tradicijo.

Literatura

- ČOP, Matija, 1986: Literatur der Winden. Anton Slodnjak (ur.): *Pisma Matija Čopa. Druga knjiga: Literatura Slovencev*. Ljubljana: SAZU.
- DANTO, Arthur, 2000: Podeljevanje umetniškega statusa realnim predmetom. Svet umetnosti. *Analiza* 4/3–4. 15–26.
- DICKIE, George, 1969: Defining Art. *American Philosophical Quarterly* 6/3. 253–256.
- DICKIE, George, 2000: Kaj je umetnost? Institucionalna analiza. *Analiza* 4/3–4. 26–41.
- ERBERG, Jožef Kalasanc, 1975 (1825): Versuch eines Entwurfes zu einer Literatur-Geschichte für Crain. Rokopis. Milena Uršič (ur.): *Jožef Kalasanc Erberg in njegov poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske*. Ljubljana: SAZU.
- GLAZER, Karol, 1894–1898: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica.
- GRAFENAUER, Ivan, 1973: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba.
- GRDINA, Igor, 1997: *Starejša slovenska nabožna književnost*. Ljubljana: DZS.
- Katekizem katoliške cerkve*, 2003. Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca.
- KIDRIČ, France, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KORUZA, Jože, 1991: Pojem starejšega slovenskega slovstva. Jože Pogačnik (ur.): *Slovstvene študije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- KOS, Janko, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- LAKOFF, George, 1990: *Women, Fire and Dangerous Things*. The University of Chicago Press.
- POGAČNIK, Jože, 1990: *Starejše slovensko slovstvo*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- PRIJATELJ, Ivan, 1952: Literarna zgodovina. *Izbrani eseji I*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PRIJATELJ, Ivan, 1961: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina IV*. Ljubljana: DZS.
- TRUBAR, Primož, 2002: Chatechismus. Abecedarium. Fanika Krajnc Vrečko (ur.): *Zbrana dela Primoža Trubarja I*. Ljubljana: Rokus in Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.
- VALČIK, Peter, 2006: *Slovník literárny teórie*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- WEITZ, Morris, 1999: Vloga teorije v estetiki. *Analiza* 3/2. 85–95.
- ZIFF, Paul, 1999: *Kako definirati umetnino*. Ljubljana: Založba/*cf.: Sorosov center za sodobne umetnosti.